

15

Neúplné rodiny – žena jako zaměstnankyně nebo pečovatelka? Možnosti rodin a přístupy rodinných politik

Anna Šťastná

Lone-parent Families – Women as Employees or Care-givers? Options for Families and Policy Approaches

This article examines lone-parent families and the role of diverse policy approaches towards this group. The author argues that this type of family is faced with reduced possibilities with regard to the reconciliation of work and family responsibilities and that this often makes their participation in the labour market more difficult. In general, approaches towards lone-parent families reflect differing views on the role of women as workers or as mothers and thus reflect different political attitudes concerning the organization of unpaid care work. An analysis of the situation in the Czech Republic is included in this international comparison.

Keywords: lone-parent families, reconciliation of work and family, family policy, poverty, divorce, out-of-wedlock births

---

S neúplnými rodinami se můžeme setkat v průběhu celé historie, v minulosti tvořily významný podíl v rámci rodinných domácností, vznikaly však především v důsledku vysoké intenzity úmrtnosti, která postihla jednoho z rodičů, a také v důsledku nechtěného otěhotnění mladé ženy. Oproti minulosti došlo ve vzniku neúplných rodin ke strukturálním změnám. Dnes v rámci neúplných rodin převažují především domácnosti rozvedených, setkáváme se ovšem také

s odděleně žijícími vdanými a ženatými a s domácnostmi svobodných matek, které však své mateřství vědomě plánovaly.

Jedním z významných demografických a sociálních fenoménů vedoucích ke vzniku neplných rodin je **rozvodovost**, resp. její neustále se zvyšující intenzita, a to napříč evropskými zeměmi. Roussel uvádí, že rozvod je obecně vnímán jako něco běžného, a to ne z toho důvodu, že se rozšiřuje ve více skupinách ve společnosti, ale naopak z toho důvodu, že se stal logickou součástí manželství (Roussel, 1993). Partnerství již není chápáno jako nerozlučitelný svazek, což opětovně potvrzují sociologická šetření také v české společnosti. Ta se vyznačuje jistou schizofrenií v názorech na rozvod jakožto způsob zániku manželství – na jedné straně je rozvod obecně hodnocen jako špatná věc, na druhé straně je považován za správné řešení manželských neshod, a to i v případě, kdy jsou v rodině děti.

Druhým z fenoménů je vzestup podílu dětí rodičích se neprovdaným matkám. **Mimomanželská plodnost**, tedy podíl dětí narozených mimo manželství, vzrůstá ve všech evropských zemích. Nejvyšší podíl dětí narozených mimo manželství si dlouhodobě udržují dva skandinávské státy – Švédsko a Dánsko, které zaznamenaly také velmi rychlý nárůst tohoto ukazatele v rozmezí zhruba 20 let – zatímco ještě na začátku 60. let se mimomanželská plodnost v těchto zemích pohybovala okolo 10 %, již v roce 1980 poměrně výrazně předstihly ostatní země a mimo manželství se rodila již (více než) třetina dětí. Uvedené země se také v roce 1990 jako jediné pohybovaly nad hranicí 40 %, následované třetí skandinávskou zemí, Norskem (těsně pod 40% hranicí). Tato skutečnost souvisí s dřívější akceptací mimomanželské plodnosti v severovýchodních zemích ve srovnání s ostatními státy – skandinávské státy měly na začátku 20. století více zákonů akceptujících mimomanželskou plodnost a tyto legislativní změny přišly po dlouholeté praxi předmanželských sexuálních vztahů (Torremocha, 2002: 181). V dnešní době pak spolu s Francií a Velkou Británií patří do skupiny zemí, ve kterých podíl dětí rodičích se neprovdaným matkám přesahuje 40 %, někde dokonce tvoří již více než polovinu.

V České republice, podobně jako v ostatních postkomunistických státech, je jedním z výrazných rysů demografického vývoje posledních let velmi rychle se zvyšující podíl dětí narozených mimo manželství. Do konce 80. let tento podíl nikdy nepřesáhl 10 % a Česká republika tak patřila k zemím s nejnižším zastoupením nemanželsky narozených v Evropě. Od 90. let však podíl mimomanželsky narozených postupně narůstal a v roce 2007 již přesáhl jednu třetinu (34,5 %), čímž se Česká republika zařadila k zemím se středními či mírně vyššími hodnotami.

Vzestup úrovně mimomanželské plodnosti souvisí s rozšiřováním nesezdaných soužití, ne všechny děti narozené neprovdané matce se tedy rodí do neúplné rodiny, spíše naopak. Přesto však i tento jev ovlivňuje složení (především z hlediska věku a vzdělání) a zastoupení neúplných rodin v populaci. V České republice lze na zastoupení dětí, které se narodí do neúplné rodiny, částečně usuzovat z údajů o otcích v rodném listě dítěte, resp. z neuvedení těchto údajů. Od roku 2007 totiž Český statistický úřad sleduje údaje za otce u všech narozených dětí, nejen u manželsky narozených jako do té doby. V roce 2007 byly z celkového počtu 39,5 tis. živě narozených dětí mimo manželství údaje o otci dítěte uvedeny v 72 % případech, u 28 % údaje chyběly. Podíl mimomanželsky narozených a také podíl nevyplněných

údajů o otci se zvyšuje spolu s klesající úrovní dosaženého vzdělání matky (ženy se základním vzděláním porodily své první dítě v 82,3 % případů mimo manželství a téměř u poloviny těchto dětí nejsou uvedeny informace o otci) (Štyglarová, 2008). Je pochopitelně otázkou, zda ve všech případech, kdy žena neuvede do rodného listu dítěte informace o otci, bude dítě vychovávat pouze matka, a naopak, zda všichni otcové uvedení v rodném listu žijí s matkou dítěte v nesezdaném soužití a vytvoří tak úplnou rodinu.

Zaměříme-li se na různé **typy neúplných rodin**, resp. na to, jaké osoby stojí v čele a tím také jakým způsobem došlo ke vzniku neúplné rodiny se závislými dětmi (rozvodem/rozchodem, ovdověním, úplná rodina nikdy nevznikla...), profilují se v evropském kontextu čtyři skupiny zemí¹ (více viz Study on Poverty and Social Exclusion..., 2007).

První skupina je tvořena státy jižní Evropy, i přesto, že největší část neúplných rodin jsou dnes rodiny rozvedené matky, významný podíl osamělých rodičů zde stále tvoří ovdovělé ženy (15–34 %), zatímco podíl svobodných matek žijících bez partnera je poměrně nízký (nižší než 13 % v Itálii a ve Španělsku, pouze v Portugalsku dosahuje 22 %). Ve druhé skupině, v zemích kontinentální Evropy (Francie, Německo a Nizozemsko), je podíl rozvedených matek nejvyšší (52 % a více), podíl svobodných matek je mezi 28–32 % a naopak podíl ovdovělých matek je poměrně nízký. Polsko a Slovinsko se pohybují mezi těmito dvěma skupinami, neboť mají v rámci neúplných rodin stále ještě poměrně velký podíl vdov, zároveň je však podíl svobodných matek bez partnera výrazně vyšší než v Itálii a ve Španělsku. Ve čtvrté skupině, kterou tvoří Norsko, Irsko a Velká Británie, dosahuje podíl svobodných matek nejvyšší úrovně (tj. mezi 37 %–52 %), naopak podíl ovdovělých matek dosahuje nejnižší úrovně.

S proměnami rodinného uspořádání a s destabilizací rodiny jsou spojena nová sociální rizika. **Rozvedené matky samoživitelky** tvoří skupinu, která je vystavena **vyššímu riziku chudoby**², a to vlivem řady objektivních a vzájemně se posilujících faktorů – existence pouze jednoho pracovního příjmu v domácnosti, snížených možností harmonizace pracovních a rodinných povinností a tím také obtížnějšího začlenění se či udržení na pracovním trhu.

Z mezinárodního srovnání je zřejmé, že pozice neúplných rodin a přístupy k nim se vyvíjely často dlouhou dobu, v řadě samostatných etap spolu s tím, jak se proměňovala samotná rodina (podrobněji viz Šťastná, 2009). Rodinná a sociální politika vztahující se k neúplným rodinám tedy nemůže představovat jednotný či standardizovaný přístup ve všech zemích. Přístupy politik k rodinám samoživitelů jsou odlišné, diskuse o osamělém rodičovství je do jisté míry (politická)

¹ Nejedná se o vyčerpávající výčet a zařazení všech zemí v Evropě, uvádíme základní charakteristiky jednotlivých kategorií, které jsou reprezentované vybranými zeměmi.

² Konkrétně v České republice je příjmová chudoba domácností způsobena především vyšším počtem nezaopatřených dětí v domácnosti, nízkou vzdělaností úrovní domácnosti, **neúplností rodiny** a ekonomickou neaktivitou a nezaměstnaností (Hora, Kofroň, Sirovátka, 2008). Podle posledních dostupných dat bylo v České republice v roce 2007 ohroženo chudobou celkem 995 tis. osob (9,76 % všech osob), spíše osoby mladší a z hlediska ekonomické aktivity lidé nezaměstnaní (Příjmy a životní podmínky...). Podle typu domácnosti je nejvyšší podíl ohrožených chudobou mezi neúplnými rodinami s dětmi. Česká republika patří v EU k zemím s nízkou mírou rizika příjmové chudoby (kolem 10 %), ovšem **míra rizika chudoby dětí do 10 let** je skoro dvojnásobná v porovnání s průměrem za celou populaci a je výrazně koncentrována v určitých typech rodin: **v neúplných rodinách se pohybuje na úrovni 43–50 %**, v domácnostech s nezaměstnanými/neppracujícími členy na úrovni 43–68 % podle věkové kategorie a v domácnostech se třemi a více dětmi na úrovni 23–31 % (Hora, Kofroň, Sirovátka, 2008: 57).

debata o rozdílných názorech na roli ženy jako zaměstnankyně nebo jako matky a reflektuje tak rozdílná politická stanoviska k organizaci neplacené pečovatelské práce.

Například v zemích jižní Evropy stojí toto téma spíše na okraji politického zájmu. Je to jednak z důvodu obecného nastavení principů sociální a rodinné politiky založené na nevměšování se a na důrazu kladeném na roli rodiny v ochraně svých členů proti ekonomickým a sociálním rizikům, zároveň zde však doposud nejsou neúplné rodiny příliš rozšířenou formou.

V zásadě lze tedy rozlišit dvě hlavní linie v přístupech sociálních politik, hlediskem tohoto rozlišení může být míra participace matek na pracovním trhu. Na jedné straně stojí státy jako jsou Norsko a Velká Británie, kde je hlavním cílem **setrvávání samoživitelů pečujících o děti v domácnosti**. Naproti tomu státy jako Francie a Švédsko snaží se **umožnit realizaci rodinné i pracovní strategie**.

V zemích s nízkou mírou účasti samoživitelů (především matek) na trhu práce a s modely solidarity se v současné době prosazuje aktivační politika snažící se zmírnit vyšší riziko chudoby neúplných rodin prostřednictvím podpory aktivní účasti rodičů na pracovním trhu. Velká Británie, ale také Norsko přistoupily v posledním desetiletí k reformám a programům, které jsou zaměřeny na podporu ekonomické aktivity rodičů samoživitelů a tím na snížení jejich závislosti na sociálních dávkách. V poslední době totiž začalo být v obou státech zřejmé, že určité skupiny obyvatelstva s nízkou ekonomickou aktivitou a vysokou závislostí na sociálním systému byly výrazně nadprůměrně zastoupeny mezi skupinou chudých. Tato situace se týkala právě osamělých rodičů, především matek. V Norsku tedy koncem 90. let proběhla reforma dávek určených samoživitelům, ve Velké Británii labouristická vláda zavedla program pro osamělé rodiče, určený k podpoře jejich návratu (nástupu) do zaměstnání (více Šťastná, 2009).

Setrvávání samoživitelek v ekonomické neaktivitě či odchod z ekonomické aktivity do neaktivity je tedy problém pouze v některých státech, skutečným problémem ve většině evropských zemí není otázka ekonomické (ne)aktivity, ale nezaměstnanosti, která navíc není vždy spojena s nízkou úrovní dosaženého vzdělání (Study on Poverty and Social Exclusion..., 2007).

V následující části se zaměříme na tři vybrané země, především s ohledem na možnosti a praxe související s harmonizací rodiny a zaměstnání včetně zajišťování péče o děti. Vedle České republiky vybíráme pro srovnání dva státy, které se z hlediska politického přístupu k neúplným rodinám odlišují – Francie a Německo.

Francie patří k zemím, které aplikují opatření zacílená na podporu rodin samoživitelů, rodinná politika obecně zde má výrazně pronatalitní charakter, snaží se podporovat mladé a početné rodiny a napomáhat slučitelnosti rodinných a pracovních rolí.

Naproti tomu **Německo** představuje konzervativní sociální stát, v němž je podporováno tradiční vnímání ženské role, rodinná politika je založena především na modelu muže-živitele rodiny a slučitelnost rodinných a pracovních rolí je zde relativně obtížná. Sjednocením východní a západní části země na počátku 90. let došlo také ke spojení dvou protichůdných přístupů k rodinné politice obecně i ve vztahu k neúplným rodinám – východoněmeckého modelu „socialistického státu nahrazujícího otce“ a západoněmeckého modelu „silného manžela-živitele, avšak málo zaangažovaného otce“ (Ostner et al, 2004).

Zaměřujeme se na vybranou skupinu žen, jichž se s ohledem na malé děti a děti školního věku otázky možnosti skloubit svojí pracovní aktivitu s péčí o děti a domácnost týkají nejvíce. Sledujeme tedy ženy, které žijí ve společné domácnosti s alespoň jedním dítětem do 14 let věku, a porovnáváme jejich situaci v závislosti na tom, zda s nimi ve společné domácnosti žije ještě partner, či nikoli³.

Sledujeme-li nejprve situaci žen podle jejich socio-ekonomického postavení (tab. 15.1), pak ve všech třech srovnávaných zemích je vyšší podíl nezaměstnaných žen mezi těmi, které žijí v domácnosti s alespoň jedním dítětem, ovšem bez partnera, oproti ženám tvořícím úplnou rodinu s dětmi.

Tab. 15.1 – Socio-ekonomické postavení žen (s alespoň 1 dítětem do 14 let) v úplných a neúplných rodinách a ve vybraných zemích, 2005 (v %)

Socio-ekonomické postavení	Francie		Německo		Česká republika	
	partner ve společné domácnosti		partner ve společné domácnosti		partner ve společné domácnosti	
	ano	ne	ano	ne	ano	ne
zaměstnaná, podnikající	68,9	63,7	53,1	50,7	49,1	57,7
nezaměstnaná	7,6	20,0	5,4	19,4	8,8	15,8
na mateřské/rodičovské dovolené	7,6	2,0	12,4	10,4	36,3	21,1
v domácnosti	13,8	10,4	27,9	13,4	3,0	1,4
Jiné	2,1	3,9	1,2	6,0	2,8	3,9
N	1 296	355	1 340	335	957	284

Pramen: GGS 2005 Francie, Německo, Česká republika.

V této souvislosti je nutné zdůraznit, že **nezaměstnanost** není vždy spojena s nízkou úrovní dosaženého vzdělání (ač vzdělanostní struktura samoživitelek je ve všech třech sledovaných zemích horší). Šance, že bude žena (s alespoň jedním dítětem do 14 let) nezaměstnaná, je u samoživitelek vyšší než u žen žijících ve společné domácnosti s partnerem, a to ve všech třech srovnávaných zemích při kontrole efektu nejvyššího dosaženého vzdělání ženy a jejího věku, počtu dětí do 14 let v domácnosti a věku nejmladšího dítěte. Ve Francii je vyšší 2,6x, v Německu 3,6x a v ČR 1,8x.

Dalším prvkem vážícím se k pracovnímu trhu je to, že vedle vyššího rizika nezaměstnanosti je zároveň v některých **zemích ekonomická aktivita matek samoživitelek vyšší než u vdaných matek, případně samoživitelky častěji pracují na plné úvazky**. Rozdíl v délce úvazku samoživitelek a žen žijících s partnerem (alespoň 1 dítě do 14 let) je patrný i v námi srovnávaných zemích, a to nehledě na obecný trend dané země ve využívání částečných úvazků matkami menších dětí (tab. 15.2). I v České republice, kde jsou obecně částečné úvazky rozšířeny pouze málo (Höhne, 2008), se rozdíly podle typu rodiny projevují.

Tématika rodin samoživitelů tedy klade otázky týkající se zaměstnanecké struktury a genderových nerovností na pracovním trhu, zároveň však také otázky po roli státu, otce i matky v péči o jejich děti.

³ Neúplnou rodinu tedy definujeme faktickým stavem (absencí partnera v domácnosti), nikoli např. rodinným stavem ženy.

Tab. 15.2 – Pracovní úvazek matek podle úplnosti rodiny ve vybraných zemích, 2005 (v %)

Pracovní úvazek	Francie		Německo		Česká republika	
	partner ve společné domácnosti		partner ve společné domácnosti		partner ve společné domácnosti	
	ano	ne	ano	ne	ano	ne
plný pracovní úvazek	63,2	70,4	33,8	48,5	87,4	94,4
částečný pracovní úvazek	36,8	29,6	66,2	51,5	12,6	5,6
N	893	226	683	167	454	160

Poznámka: Ženy zaměstnané či podnikající, alespoň 1 dítě do 14 let věku.

Pramen: GGS 2005 Francie, Německo, Česká republika.

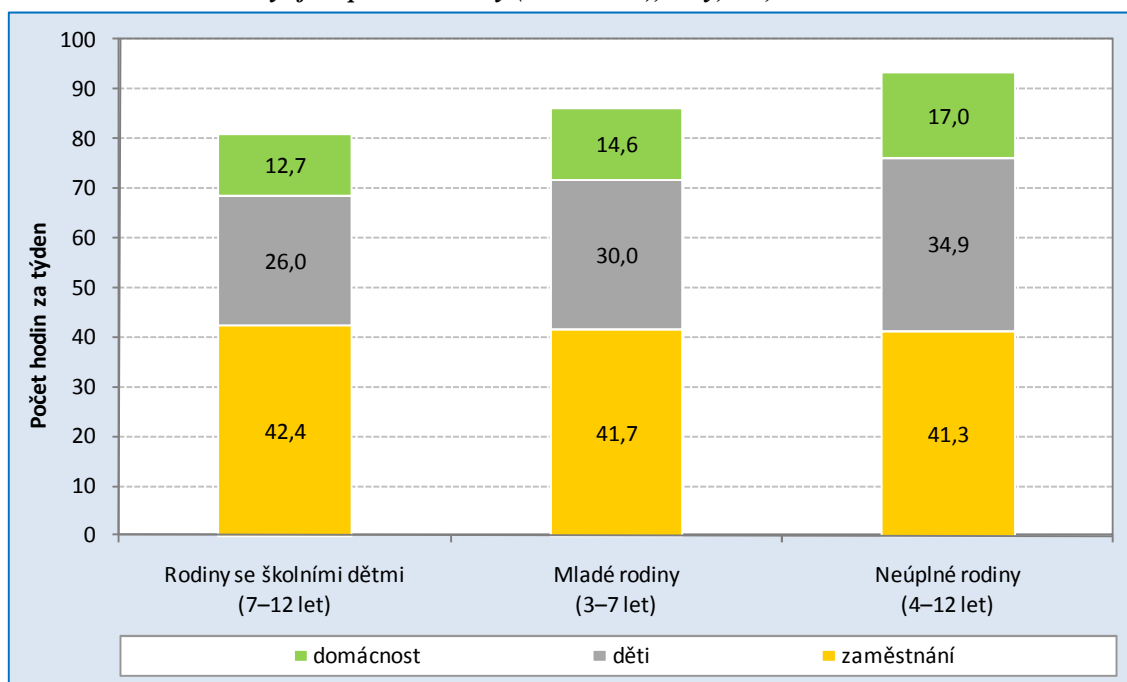
Již bylo uvedeno, že harmonizace rodinných a pracovních povinností je v případě neúplných rodin často obtížnější. Stručně se tedy zaměříme na tento aspekt na příkladu České republiky, nejprve z **hlediska časových dispozic** a poté z hlediska vzájemné interference obou sfér. Obrázek 15.1 prezentuje průměrné týdenní počty hodin věnované jednotlivým aktivitám matkami dětí předškolního a školního věku. V tomto případě se použitý vzorek skládá ze dvou typů úplné rodiny lišící se stářím nejmladšího dítěte, v posledním sloupci jsou uvedeny výsledky za matky, které žijí samy s alespoň jedním dítětem ve věku 4–12 let. Z důvodů srovnatelnosti porovnáváme pouze ženy, které pracují na plný úvazek (v úplných rodinách pak ženy z těch párů, kde oba rodiče pracují na plný úvazek). Proto ve výsledcích nejsou odlišnosti v délce pracovní doby.

Ženy z neúplných rodin tráví péčí o domácnost a děti ve srovnání s matkami z úplných rodin znatelně více času (obr. 15.1). Při srovnání s ženami se školními dětmi je rozdíl v průměrném počtu hodin týdně 9 hodin v případě péče o děti a více než 4 hodiny při péči o domácnost. Do jisté míry tak nahrazují (často) chybějící podíl partnera. V úplných rodinách sice mohou některé činnosti vykonávat s dětmi oba rodiče najednou (např. společné hry, výlety apod.), v řadě činností se však mohou partneři vzájemně zastoupit či doplňovat (Höhne, Svobodová, Šťastná, 2008).

Při porovnávání **vzájemného vlivu sféry práce a rodiny**, tedy dopadů pracovní sféry do sféry soukromé a naopak, je u zaměstnaných či podnikajících českých žen (s alespoň 1 dítětem do 14 let věku) patrná spíše převaha „negativních“ dopadů pracovních povinností na rodinný život než omezování práce z důvodů rodinných povinností (obr. 15.2). Zároveň jsou však v obou sférách zřejmé rozdíly v závislosti na úplnosti rodiny. Matky žijící v domácnosti bez partnera častěji deklarují, že jim v posledních třech měsících vícekrát měsíčně či dokonce několikrát týdně zasáhly rodinné povinnosti do výkonu práce, vyšší podíl pak udává, že kvůli pracovnímu vytížení zvládly pouze s obtížemi či jen částečně povinnosti, které na ně čekaly v domácnosti.

Obr. 15.1 – Čas věnovaný sféře práce a rodiny (v hodinách), ženy, ČR, 2006

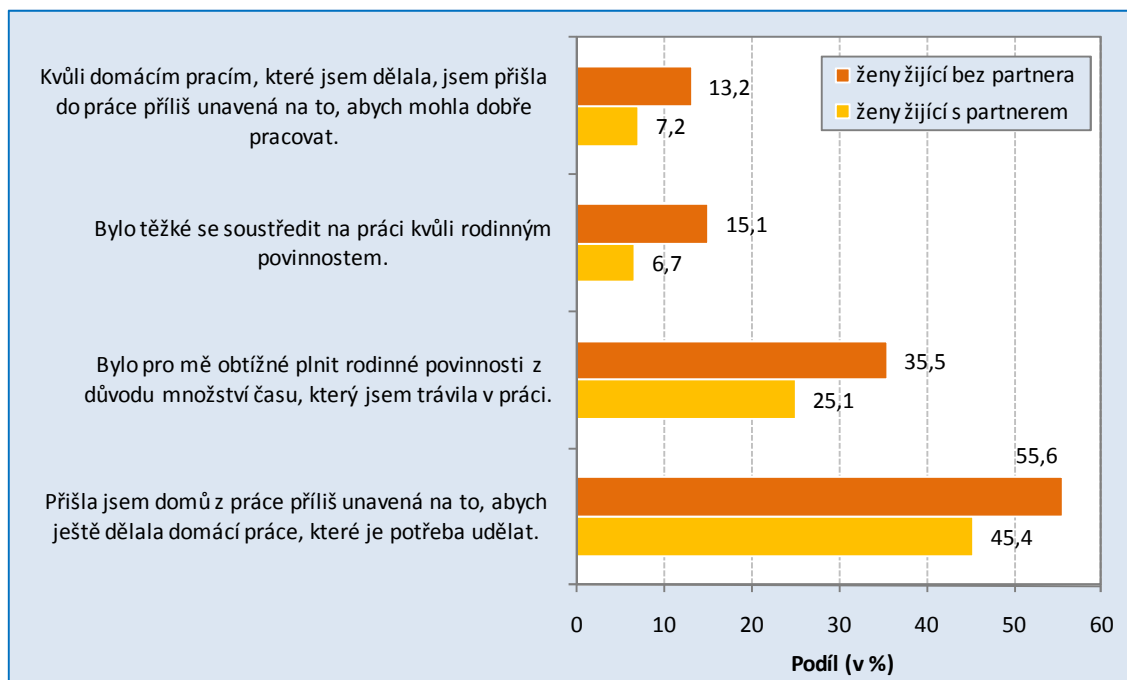

Poznámka: (1) děti = výchova, hraní, sport, učení se s dětmi a každodenní péče o děti; domácnost = zajištění chodu domácnosti, nákupy, domácí práce apod.

(2) mladé rodiny = vdané ženy ve věku 20 až 36 let s alespoň jedním dítětem ve věku 3 až 7 let; rodiny se školními dětmi = vdané ženy ve věku 36 až 50 let s alespoň jedním dítětem ve věku 7 až 12 let; neúplné rodiny = osamělé matky s alespoň jedním dítětem ve věku 4 až 12 let.

Pramen: RZV, 2006.

Obr. 15.2 – V posledních 3 měsících docházelo vícekrát měsíčně či týdně k tomu, že... , ČR, 2005 (odpověď ano, v %)

Pramen: GGS 2005 Česká republika.

Závěr

Z mezinárodních srovnání vyplývá, že vybrané indikátory sociálního vyloučení, kterými jsou úroveň vzdělání, participace na pracovním trhu (konkrétně míra ekonomické aktivity a riziko nezaměstnanosti), příjmová chudoba, riziko nízkého příjmu a dosažitelnost bydlení poukazují v řadě zemí na horší postavení neúplných rodin (Study on Poverty and Social Exclusion..., 2007).

Z hlediska často snížených možností zapojení či setrvání rodičů samoživitelů na pracovním trhu by měla být pozornost zaměřena spíše než na závislosti na sociálních dávkách na aktivní politiku zaměstnanosti, antidiskriminační politiku a opatření podporující harmonizaci rodinného a pracovního života, která nebudou brát jako samozřejmost přítomnost obou rodičů v rodině.

Příspěvek vznikl v rámci grantového projektu MŠMT „Aktivní stárnutí, rodina a mezigenerační solidarita“ (č. 2D06004)

Literatura

- HÖHNE, S. 2008. Raná fáze rodičovství – péče o děti ve vybraných evropských zemích. In: Křížková, A., Dudová, R., Hašková, H., Maříková, H., Uhde, Z. (eds.) *Práce a péče*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- HÖHNE, S., SVOBODOVÁ, K., ŠŤASTNÁ, A. 2008. Význam partnerství pro harmonizaci rodiny a zaměstnání. In Sirovátka, T., Hora, O. (eds.): *Rodina, děti a zaměstnání v české společnosti*. Brno: Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně.
- HORA, O., KOFROŇ, P., SIROVÁTKA, T. 2008. *Příjmová chudoba a materiální deprivace v České republice s důrazem na situaci dětí podle výsledků šetření SILC*. Praha: VÚPSV.
- OSTNER, I., REIF, M., TURBA, H., SCHMIDT, Ch. 2004. *Family Policies in Germany*. University of York. Project: Welfare policies and employment in the context of family change. <http://www.york.ac.uk/inst/spru/research/nordic/gerpoli.PDF>
- Příjmy a životní podmínky domácností v roce 2007*. Praha: ČSÚ. Dostupné z [www](http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/p/3012-08):
- <http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/p/3012-08>.
- ROUSSEL, L. 1993. Sociographie du divorce et divorcialité, *Population*, 4: 919–938.
- Study on Poverty and Social Exclusion among Lone Parent Households*. 2007. European Commission.
- ŠŤASTNÁ, A. 2009. *Neúplné rodiny v České republice a ve vybraných evropských zemích*. Praha: VÚPSV.
- ŠTYGLEROVÁ, T. 2008. Vývoj obyvatelstva v České republice v roce 2007. *Demografie*, 50 (3), s. 153–172.

TORREMOCHA, I. M. 2002. Lone-parenthood and Social Policies for Lone-parent Families in Europe. In Kaufmann, F. X, Kuijsten, A., Schulze, H. J., Strohmeier, K. P. (eds.): *Family Life and Family Policies in Europe*. Vol. 2. Oxford University Press.

Prameny dat

RZV 2006 – výzkum *Rodina, zaměstnání, vzdělání*. V textu jsou použité sondy 2,3 a 5:

- Sonda 2 – mladé rodiny – ženatí muži nebo vdané ženy ve věku 20 až 36 let, $\frac{3}{4}$ souboru s alespoň jedním dítětem ve věku 3 až 7 let, ostatní bezdětní, N = 500.
- Sonda 3 – rodiny se školními dětmi – ženatí muži nebo vdané ženy ve věku 36 až 50 let s alespoň jedním dítětem ve věku 7 až 12 let, N = 500.
- Sonda 5 – neúplné rodiny – osamělé matky s alespoň jedním dítětem ve věku 4 až 12 let, N = 500.

GG5 2005 – Česká republika, Francie, Německo.

Autor

PhDr. Anna Šťastná

Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i.

Palackého nám. 4

128 01 Praha 2

e-mail: anna.stastna@vupsv.cz